Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SÆRTRYK

AF

SEKSTEN ÅRHUSRIDS

TILEGNEDE

BORGMESTER

SV. UNMACK LARSEN

AB

Ejerslev -
med ønsket om en god
1953 —
Flage

Åge Bonde

SØNDERJYDER I ÅRHUS GENNEM 250 ÅR (1600—1850)

Når der i det følgende skal berettes om sønderjysk bosættelse i Århus i 17., 18. og første halvdel af det 19. århundrede, kan der være grund til indledende at understrege, at der her ikke er tale om en foreteelse, der er speciel for Jyllands hovedstad. Forholdet er tværtimod det, at der næppe vil kunne nævnes nogen by i kongeriget Danmark, der ikke har fået sin andel i den meget betydelige udvandring, der i det her nævnte tidsrum har fundet sted fra Sønderjylland, og som forøvrigt foruden kongeriget særlig synes at have haft Norge og Holland som mål.

Der er dog stor forskel på, hvor talrigt sønderjyderne var repræsenteret i de forskellige byer. Flest var de naturligvis i Ribe, hvor hele 17 % af dem, der tog borgerskab 1600—1800, var slesvigere og holstenere, men også i Kolding var der mange sønderjyder, og det samme gælder visse fynske byer. I Fåborg og Assens var således henholdsvis 10 og 7 % af dem, der blev indskrevet som borgere i det 18. århundrede, født i hertugdømmerne. Stor tilgang af borgere fra hertugdømmerne havde endelig også København; de udgjorde her mellem 8 og 9 % af dem, der tog borgerskab 1700—1800. Derimod synes sønderjyderne kun at have været svagt repræsenteret i det nordlige Jylland, i de øvrige sjællandske byer samt på Lolland-Falster. Taget under eet var omkring 4 % af dem, der tog borgerskab i samtlige landets købstæder i det 18. århundrede, indvandrere fra hertugdømmerne[1]). Blandt dem var igen sønderjyderne i stort flertal. Sammen med nordmænd, skåninger og egentlige udlændinge — det vil i første række sige tyskere — har indvandrerne fra Slesvig og Holsten udgjort et ikke ubetydeligt og stort set meget værdifuldt fremmed-element i den gamle købstad.

For Århus' vedkommende andrager tallet af sønderjyder, der i tiden 1588—1819 — da borgerskabsprotokollerne indeholder nogenlunde fyldestgørende oplysninger om de nye borgeres hjemsteder — har taget borgerskab i byen, 124, hvilket svarer til 2,8 % af samtlige de borgerskaber, der blev taget i byen i nævnte tidsrum. Det er hverken absolut eller relativt noget stort tal; ikke desto mindre var indvandringen fra Sønderjylland næsten dobbelt så stor som indvandringen fra Fyn, og byen fik betydeligt færre nye borgere fra Norge og Skåne tilsammen end fra Sønderjylland, ligesom indvandringen af sønderjyder meget vel tåler sammenligning med indvandringen af egentlige udlændinge, hvis antal 1586—1797 var 170. Alt i alt udgjorde de fremmede, d. v. s. indvandrerne fra hertugdømmerne, Skåne, Norge og det egentlige udland, i 17. og 18. århundrede omkring 9 % af samtlige nye borgere i byen. Heroverfor stod 24 %, der var født i byen, 51 %, der var hjemmehørende i det øvrige Jylland, 8 % fra øerne og endelig 8 %, hvis hjemsted ikke er angivet[2]).

Ved folketællingen i 1850, der er den første af folketællingerne, der giver tilforladelige oplysninger om indbyggernes fødesteder, var der i Århus bosat 158 sønderjyder, nemlig 112 mænd og 46 kvinder, svarende til 2 % af byens ialt 7.886 indbyggere. Dette tal er endnu mindre imponerende end det ovenfor anførte, og dog var sønderjydernes antal lige så stort som f. eks. antallet af indbyggere, der var født i landdistrikterne øst for Lillebælt, ligesom sønderjyderne nu udgjorde nøjagtigt halvdelen af det fremmed-element, der var bosat i byen. Dette var altså svundet ind til 4 % af samtlige indbyggere og omfattede forøvrigt foruden sønderjyderne 9, der var født i danske bilande eller kolonier, 25 holstenere og lauenborgere, 63 svenskere og nordmænd, 56 tyskere og 9 fra andre lande. Af de resterende 96 % af indbyggerne var de 51 % født i byen, 35 % hørte hjemme i det øvrige Jylland, mens 10 % var kommet fra øerne[3]).

Den første sønderjyde, der ses at have taget borgerskab i Århus, er en glarmester fra Husum, der aflagde borgereden den 1. april 1588[4]). Han fulgtes 1595 af en guldsmed fra Tønder, 1601 af skriveren på Århusgård, Hans Hansen Grønbæk, der var født i Flensborg[5]), og 1603 af en bøssemager fra Tønder. 1610 aflagde hele fire sønderjyder borgereden på rådhuset, 1613 blev påny fire indskrevet i borgernes tal, og i det følgende halve hundrede år kom sønderjyderne i en jævn strøm til byen, 1610—64

ialt 53, svarende til ca. 4 % af samtlige nye borgere i dette tidsrum. I det følgende hundredår var tilgangen af sønderjyder, bortset fra ganske enkelte årtier, sparsom; alt i alt slog i tiden 1665—1765 kun 34 sønderjyder sig ned i byen — det er mindre end 2 % af dem, der tog borgerskab i samme tidsrum. 1766—75 havde byen en tilgang af 161 nye borgere, men blandt dem var ikke een eneste sønderjyde. Til gengæld var der hele 11 blandt de 153 nye borgere i tiåret 1776—85. I resten af århundredet indvandrede kun to sønderjyder, men efter århundredskiftet kom der atter gang i indvandringen fra landsdelen, og i tiden fra år 1800 til og med 1819, fra hvilket år borgerskabsprotokollen ophører med at angive de nye borgeres hjemsteder, tog ialt 20 sønderjyder borgerskab, svarende til 4 % af de nye borgere i samme åremål. Hvorledes tilgangen har været i årene 1820—50 vides ikke; efter alt at dømme har dog i hvert fald kun få selvstændige næringsdrivende fra Sønderjylland slået sig ned i byen i dette tidsrum[6]).

Af de 124 sønderjyder, der optræder i borgerskabsprotokollerne, var det store flertal, nemlig 78, født i landsdelens købstæder eller flækker, 36 var hjemmehørende i landdistrikterne, og af de resterende 10 er 7 blot anført som værende født i Holsten — hvormed i disse tilfælde, som så ofte i tiden, menes Sønderjylland — mens den angivne lokalitet i 3 tilfælde ikke har kunnet identificeres. Blandt købstæderne møder Flensborg op med det største kontingent, nemlig 23, heraf alene 19 før 1700, 12 var fra Haderslev, 11 fra Aabenraa, 6 fra Tønder, ligeledes 6 fra Sønderborg og 5 fra Husum. De øvrige byer er kun repræsenteret med fra een til tre personer hver. Forholdet har altså i Århus været ganske det samme som det, der er fastslået for hovedstadens og de øvrige købstæders vedkommende, nemlig, at de fleste af de sønderjyske indvandrere kom fra byerne. Også rækkefølgen for byerne er nogenlunde den samme med Flensborg i spidsen[7]).

Af de 36 Århus-borgere, der, som nævnt, hørte hjemme i de sønderjyske landdistrikter, var de 30 nordslesvigere, 3 var fra Flensborg amt og 3 fra det øvrige Sydslesvig. De enkelte lokaliteter er her kun repræsenteret med en enkelt eller et par personer; alene Rømø tegner sig for et større antal, nemlig 6, der alle kom til byen omkring midten af det 17. århundrede (jfr. s. 91). Højst en femtedel af de sønderjyder, der kom til Århus, var tysktalende og kan formodes at have haft sproglige vanskeligheder i forbindelse med deres bosættelse i rent danske omgivelser. På den anden side har for-

mentlig foruden de rent tysktalende også de fleste af dem, der kom fra Flensborg og de nordslesvigske byer, nydt godt af den fordel, som det var i en tid, da tysk spillede en langt større rolle end i dag, at have kendskab til eller måske endda at beherske dette sprog ved siden af deres sønderjyske modersmål, som de forøvrigt næppe kan tænkes at have lagt af i det fremmede.

Ved folketællingen 1850[8]) opgjordes, som tidligere nævnt, antallet af sønderjyder, der var bosat i Århus, til 158. Desværre er fødestedet for 47 af disse mennesker blot opgivet som værende landsdelen Slesvig. Af de resterende 111 var 80 født i købstæder eller flækker, mens 31 hørte hjemme på landet. Blandt byerne kom nu Haderslev ind som nummer eet, idet 34 personer opgives at være født her, 20 var fra Flensborg, 7 fra Rendsborg, 6 fra Aabenraa og 5 fra Tønder. Slesvig og Løgumkloster var hver repræsenteret med 2 personer, Sønderborg, Augustenborg, Husum og Eckernförde med hver een. Taget under eet var to tredjedele af de personer, hvis fødested er nøjagtigt opgivet, nordslesvigere, og kun een tredjedel var fra Sydslesvig. Dette forhold ville næppe blive væsentligt forrykket, hvis vi havde nøjagtige oplysninger om samtlige sønderjyders fødesteder; derimod ville fordelingen mellem land og by utvivlsomt blive en anden, idet de fleste af dem, der blot er opgivet som værende født i Slesvig, vistnok var fra landet.

M. h. t. erhvervsfordelingen viser Århus' borgerskabsprotokoller ganske den samme overensstemmelse med hovedstaden og de øvrige byer som den, der er konstateret for hjemstedernes vedkommende. Her som der var det købmændene, de faglærte håndværkere og skipperne, der udgjorde flertallet af de sønderjyske indvandrere, mens de ufaglærte kun var svagt repræsenteret[9]). Af de 124 sønderjyder, der i tiden 1588—1819 tog borgerskab i Århus, var således 51 faglærte håndværkere, 29 var skippere og 17 købmænd. En var vejer og måler, og kun 7 kan henregnes til de ufaglærtes gruppe, nemlig en kedelfører, en øltapper, en værtshusholder, to høkere, en skærsliber og en sæbehandler. Tilbage står 19 indvandrere, hvis erhverv ikke er angivet og ikke har kunnet fastslås.

Ind i det 19. århundrede synes indvandringen fra Sønderjylland dog at have skiftet karakter. I hvert fald giver folketællingen 1850 et ganske andet billede af erhvervsfordelingen mellem de 100 voksne sønderjysk-fødte mænd,

der på det tidspunkt var bosat i byen, end det, vi ovenfor har set. De faglærte håndværkere var ganske vist stadig talstærkt repræsenteret, idet deres antal androg 32. Til deres gruppe må vel desuden henregnes en mand, der betegnes som tøjfabrikør. Derimod forekommer i folketællingslisterne ikke een skipper af sønderjysk herkomst — kun en enkelt matros. Heller ikke en eneste af byens købmænd ses at være født i Sønderjylland. Den næststørste gruppe udgøres nu af de ufaglærte, hvortil foruden arbejdsmænd, daglejere og tjenestefolk henregnes høkere, marskandisere o. lign.; af dem var der 31. Derefter følger en helt ny kategori, nemlig tjenestemændene, som vi i det foregående slet ikke har beskæftiget os med af den gode grund, at de var fritaget for at tage borgerskab. Denne gruppe omfattede 20 personer, nemlig 5 civile og hele 15 militære tjenestemænd, af hvilke sidste de 14 var vagtmestre og een ritmester, alle ved 3. dragonregiment. Hertil kommer 4 med forskelligt erhverv — to apotekere, en branddirektør og en dyrlæge — en partikulier samt 10, hvis erhverv ikke er angivet. Noget sammenligningsgrundlag haves ikke for dette tidspunkt, men det er et spørgsmål, om denne erhvervsfordeling ikke til en vis grad er speciel for Århus. Her garnisonerede nemlig 3. dragonregiment, hvis mandskab for en stor del var sønderjyske bønderkarle[10]), og en nøjere undersøgelse ville sikkert vise, at en del af de sønderjyder, der i folketællingslisterne figurerer som arbejdsmænd, daglejere o. lign., er dragoner, der har fået smag for bylivet og efter endt militærtjeneste er forblevet i Århus.

Vi har i det foregående fastslået, hvor mange sønderjyder der i tidens løb er indvandret til Århus, og har gjort rede for de svingninger, der kan konstateres i indvandringen, for indvandrernes hjemsteder og for deres erhverv. Det vil derefter være naturligt at spørge: Hvorfor rykkede alle disse mennesker deres teltpæle op fra deres sønderjyske hjemstavn og slog sig ned i det fremmede? Og hvorfor valgte de netop at bosætte sig i Århus, der vel også dengang var en af landets førende byer, men dog næppe bød på større muligheder end så mange andre købstæder og i hvert fald ikke kan have haft samme tiltrækningskraft, som den jyske hovedstad — af mange grunde — har det idag?

Vi må da straks fastslå, at der ikke kan gives noget almengyldigt svar på disse spørgsmål; det vil end ikke være muligt i ret mange tilfælde at fastslå, hvad der har været — eller blot må formodes at have været —

baggrunden for den enkeltes flytning fra Sønderjylland til kongeriget og specielt da til Århus. Men nogle bidrag til spørgsmålenes besvarelse kan i hvert fald gives.

Først og fremmest må vi da understrege den rolle, de rene tilfældigheder har spillet, ikke mindst forsåvidt angår den talstærke gruppe af indvandrere, der udgøres af håndværkerne. Det hørte til skik og brug, at de drog på valsen, ja, det var ligefrem påbudt, og det var vel oftest tilfældet, der var afgørende for, hvor de fandt et blivende sted, hvad enten det nu var en pige, der bandt, eller der bød sig en mulighed for at få foden under eget bord. Rent personlige forhold har også i høj grad gjort sig gældende, idet vi her såvel som andetsteds kan se talrige eksempler på, at folk, som er indvandret fra Sønderjylland, har draget tilbageblevne slægtninge med sig. Adskillige vil blive anført i det følgende. Endvidere har krige og kriser utvivlsomt også øvet deres indflydelse på indvandringen. Når tilgangen af sønderjyder til Århus således er så forholdsvis betydelig netop i første halvdel af det 17. århundrede, skyldes det ganske givet for en del periodens mange krige, der vel hærgede slemt i kongeriget, men dog langt værre i gennemmarchlandet Sønderjylland, hvorfra en mængde mennesker, særlig i kejserkrigens tid 1625—29, flygtede til kongeriget, hvor mange efter kort tids forløb fandt et blivende sted. Vi ved da også positivt, at f. eks. den strøm af flygtninge, som i disse år udgik fra Flensborg[11]), har haft udløbere i Århus. I en ligprædiken fra 1693 over Catharina Lauridsdatter, født i Flensborg 1622 som datter af købmand Laurids Fog, der vist var århusianer, og gift med byfoged Christen Lauridsen i Århus, fortælles således, at hendes forældre i 1625 flyttede fra Flensborg til Århus af frygt for de kejserlige tropper[12]); de blev boende her — i modsætning til badskær Hans Hansen Heldvad, en broder til den kendte forfatter og almanak-udgiver Niels Heldvad, der i 1627 på grund af krigsbegivenhederne måtte flygte fra Flensborg til Sjælland og herfra kom til Århus. Han drev her sin håndtering i nogle år, dog uden at tage borgerskab, men flyttede 1639 til Horsens for »sit brød og næring der med gud og æren at adspørge«[13]). Endelig er der ganske givet også en sammenhæng mellem de skiftende konjunkturer indenfor erhvervslivet og svingningerne i indvandringen; for Århus' vedkommende er det materiale, der foreligger, dog for beskedent til, at denne sammenhæng kan godtgøres.

Tilbage at besvare står endelig spørgsmålet: Hvordan gik det så sønderjyderne i den fremmede by, og hvordan formede tilværelsen sig for dem? Det ligger i sagens natur, at der lige så lidt kan gives nogen almengyldig besvarelse af disse spørgsmål som af dem, der blev stillet ovenfor, og det er kun et mindretal blandt de indvandrede sønderjyder, vi i det hele taget ved nøjere besked med. Vi skal imidlertid i det følgende fremdrage en række navne og skæbner og dermed søge at kaste et vist lys over i hvert fald nogle af de mange afblegede navne og årstal, der figurerer i borgerskabsprotokoller og folketællingslister.

Første halvdel af det 17. århundrede må i mere end een henseende betegnes som sønderjydernes gyldne tid i Århus. Ikke alene var de så relativt talrigt repræsenteret i byen som i hvert fald aldrig før og næppe heller siden, men de har heller aldrig gjort sig så stærkt gældende i byens liv som just i denne periode — det var ikke langt fra, at de til tider i kraft af deres rigdom og anseelse og den dermed forbundne indflydelse formeligt dominerede staden. Tilsvarende eksempler på sønderjysk kraftudfoldelse vil næppe kunne påvises i andre byer på den tid, selvom sønderjyderne netop dengang var meget fremtrædende i dansk købstadliv. Det er ikke noget tilfælde, at førstemanden blandt danske borgere overhovedet i hin tid var en sønderjyde, flensborgeren Hans Nansen.

Allerede før 1600 var sønderjyderne repræsenteret i Århus' førende kredse, idet den velhavende købmand og rådmand Clemen Jensen Smagbier første gang (1583) var gift med Maren Christensdatter fra Haderslev, der døde 1597. Hun blev stammoder til en stor slægt, der gennem hele det 17. og en stor del af det 18. århundrede hørte til byens mest indflydelsesrige kredse[14]). Det var dog først med flensborgeren Hans Hansen Grønbæk, der, som tidligere nævnt, 1601 aflagde borgereden[15]), at sønderjyderne rykkede frem i første række blandt borgerne. Hans Grønbæk var dengang skriver på Århusgård, en stilling, der svarede til senere tiders amtsforvalteres, og var formentlig allerede da en velhavende mand. Hans formuesforhold kan imidlertid ikke være blevet ringere, efter at han var blevet optaget i borgernes kreds og havde slået sig på handelen, eftersom han allerede 1607 blev rådmand og 1617 en af byens to borgmestre. Nogen behagelig herre synes han iøvrigt ikke at have været, lige så lidt som hans fæller i byens råd, idet der blev rejst sag mod ham »for bårdag og ukvemsord, som han

havde haft og været i« på rådhuset med rådmand, senere borgmester Søren Frost. Processen blev dog standset, efter at Hans Grønbæk havde forpligtet sig til at betale kongen den efter tidens forhold meget anselige sum af 500 rdl. »for det slagsmål, han havde været i«, og synes ikke at have skadet hans anseelse. Efter at have afgivet borgmesterværdigheden blev han nemlig kgl. majestæts renteskriver over Nørrejylland. Han døde 1624 og blev, som fornemme borgere dengang, begravet i domkirken[10]).

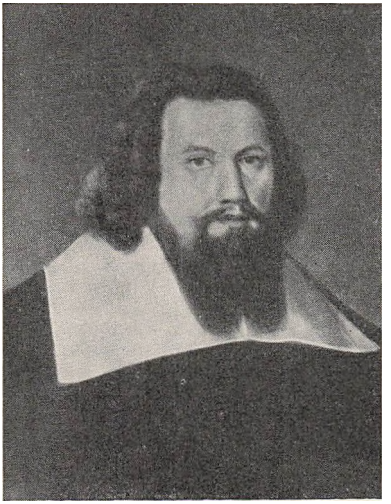

Borgmester Hans Pedersen.
Udsnit af epitafium i Frue kirke.
Den gamle By fot.
Efter Aarhus gennem Tiderne.

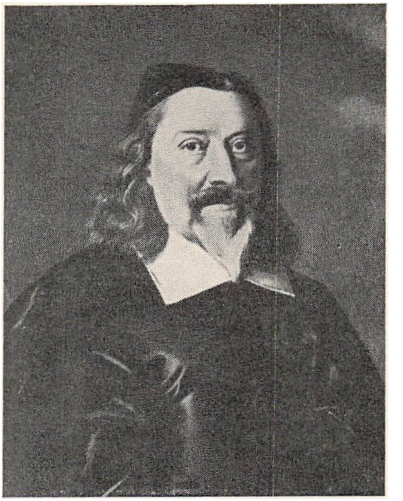

Borgmester Anders Lydichsen.
Udsnit af epitafium i domkirken.
Den gamle By fot.
Efter Aarhus gennem Tiderne.

Mere fredsæl end Hans Grønbæk, men bestemt ikke mindre velhavende, var Gregers Nielsen, født »i Holsten i Anslet i Fjelstrup sogn«, som hans gravsten melder, der aflagde borgereden 1613. Han boede i en gård på Mejlgade, der dengang var byens fine strøg, havde andre gårde i byen og arealer udenfor, var kornhandler i stor stil og ejede i 1630'erne byens største skib, der for viden om. Som de fleste rige borgere i en tid, der ikke kendte til banker, gav han sig også af med at låne penge ud. Ved siden af sin handel var han kornmåler, en stilling, der svarer til senere tiders vejeres og måleres, og i året 1620 var han byens kæmner. Han døde 1643 i sin alders 67. år og blev begravet i domkirken, hvor hans portræt og bomærke endnu ses på en gravsten i sakristiet[17]). En broder til ham er utvivlsomt den Hans

Nielsen fra Anslet i Holsten, der tog borgerskab i byen 1632. Han synes dog ikke at have haft Gregers Nielsens held til at komme frem. I hver fald levede og døde han i ubemærkethed.

Det er mere, end man kan sige om Oluf (Wulff) Balzersen, der »var barnefød på Als« og tog borgerskab i Århus en månedstid efter Gregers Nielsen, den 7. oktober 1613. Han var af profession badskær, men slog sig på handelen og havde heldet med sig både som pengeudlåner, udenbys handlende og købmand med butik, hvorfra han solgte så forskellige varer

Gregers Nielsens ligsten i Århus domkirke.

Den gamle By fot. Efter Aarhus gennem Tiderne.

som sukker og søm, silke og klæde, grydekobber og hørfrø m. m., for slet ikke at tale om, at man hos ham kunne få vin i pottevis og mumme i stobetal. Også en krudtmølle drev han. Kæmner blev han 1636, byfoged det følgende år, rådmand 1646 og borgmester 1648—49. Som Hans Grønbæk synes han at have været en opfarende mand. Mens han var byfoged, kom

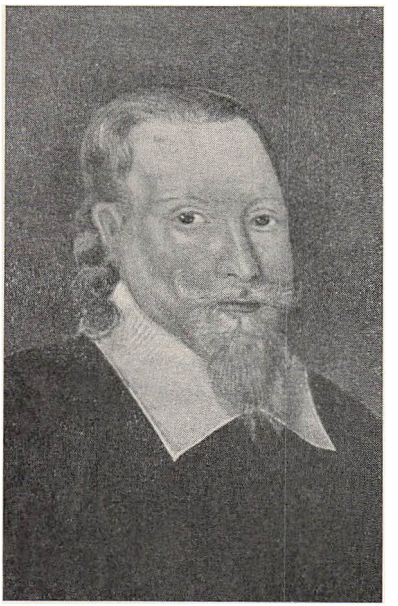

Borgmester Rasmus Nielsen (Skriver).
Udsnit af epitafium i domkirken. Den gamle By fot.

han i hvert fald i slagsmål med Rasmus Bager på Kannikegade, og — beret-tes det — »mester Wulffs krave blev sønderreven, og et stykke deraf lå på jorden, og mester Wulffs hattebånd havde Rasmus Bager i sin hånd«. Han døde 1656 og blev begravet i Frue kirke[18]).

Oluf Balzersens forgænger og efterfølger som borgmester var en anden sønderjyde, Rasmus Nielsen, født i »Warens (vel Varnæs) i Holsten«, også kaldet Skriver, fordi han havde været amtsskriver over Skanderborg og Åkær amter, inden han 1634 blev borger i Århus. Allerede 1636 blev han råd-mand, og 1646 samt 1650—52 beklædte han det ene af borgmesterembederne. Han var en af byens rigeste mænd og byggede en pragtfuld gård på Bro-bjerget, nu Frederiksgade, der dengang lå lidt uden for byen, hvilket gav hans sønner, der slog ind på den akademiske løbebane, anledning til at

kalde sig de Broberg eller — endnu finere — de Brobergue. Rasmus Nielsen Skriver døde 1653 og ligger sammen med sin hustru, der var datter af Christian IV's livlæge, dr. Mathias Jacobsen, og søster til bispen i Århus, dr. Jacbo Mathiesen, begravet i domkirken, hvor han og hans familie ses afbildet på et epitafium i midtskibet[19]).

Et par år efter Rasmus Nielsen, nemlig 1636, tog Hans Pedersen fra Flensborg borgerskab som købmand i Århus. Også han havde været skriver på Skanderborg slot, og ligesom Rasmus Nielsen opnåede han rådmandsværdigheden efter kun to års forløb. Borgmester var han 1646 og fra 1649 til sin død i 1650[20]). Anders Bording gav ham ved hans død i et mindedigt[21]) det vidnesbyrd, at han var en mand

» . . . som med stor Roes og Ære,
For sin Fornuftighed var sat
Til Øvrighed at være:
Den Mand, som var velsignet vel
Med Rigdom af vor HErre,
Men var dog ingen Mammons Træl,
Som mange nu desværre:
Den Mand, som undte hver Mand vel:
Der Sandhed tord' udsige:
Der giorde lige Ret og Skiel
Mod Arme og mod Rige.
Og den, som for Gudfrygtighed,
Med andre Dyder fleere,
Vel maatte kaldes med Beskeed
Den Verdslig States Ære.
Ja den, som meere got bedrev,
Den Stund hand var i Live,
End jeg paa dette ringe Brev
Med svagen Pen kand skrive.«

Hans Pedersen ses sammen med sin hustru, dennes anden mand, dr. Peter Hegerfeld, »medicus her i byen«, og flere børn portrætteret på et stort epitafium i Frue kirke[22]).

I 1638 aflagde Anders Lydichsen, der var »barnfød udi Højer i lante Holsten« omkring 1597, borgereden. Han var altså på det tidspunkt ikke nogen ung mand, men var heller ikke ny i byen, havde i hvert fald siden 1620 været ridefoged på Århusgård og synes en overgang også at have været

slotsskriver på Kalø. Han har efter alt at dømme været en fast karakter, og da han tillige var dygtig og nøjeregnende i pengesager, er det ikke underligt, at han ved tømmerhandel og landbrug m. m. drev det til at blive en af byens rigeste mænd; så rig var han, at han under svenskernes besættelse 1644 kunne udlægge den efter tidens forhold meget betydelige sum af 4.000 daler, som besættelsestropperne krævede i brandskat af borgerne. Da svenskerne var her igen 1657—59, blev han forøvrigt en nat hentet af dem i sit hjem og som gidsel i natdragt ført ud på en svensk flådeafdeling, der lå på reden. Med rigdommen fulgte naturligvis også i hans tilfælde både anseelse og embeder. Rådmand synes han hurtigt at være blevet, og han var borgmester 1652—64. Han repræsenterede Århus ved Frederik III's hylding i 1648 og ved andre lejligheder, hvor byernes interesser skulle varetages, ligesom han var blandt købstædernes udsendinge ved forhandlingerne om enevældens indførelse i København 1660. Han døde i 1664 og fik sin grav i domkirken, hvor endnu både en ualmindelig smukt forarbejdet gravsten og et af kirkens største epitafier erindrer om ham[23]).

Efter Anders Lydichsens død residerede endnu i en snes år hans enke, Maren Clemensdatter, en datter af ovennævnte rådmand Clemen Jensen Smagbier og altså selv halv sønderjyde, i deres hjem, en stor gård på Mejlgade (nu nr. 42—44), uden børn, men omgivet af en talstærk flok af slægtninge, alle hørende til byens fineste portion. Her opvoksede Maren Clemensdatters broderdatter, Sidsel Christensdatter Clementin, der som barn havde mistet sine forældre, og her fejredes 1662 hendes trolovelse med ridefoged på Kalø, Jesper Nielsen Hutfeld. Brylluppet stod på rådhuset en majdag det følgende år »udi en anselig adelig, gejstlig og verdslig overværelse«. Jesper Hutfeld var født 1626 i Roskilde, hvortil hans forældre, rådmand Niels Lauridsen Hutfeld og hustru, Maria Randulf, der ellers havde bopæl i Haderslev, »for det kejserlige indfalds skyld på den tid vare overflyttet«. 1665 blev han stiftsskriver i Århus stift og året efter, uden at have ansøgt derom og uden at have aflagt borgereden, af kongen udnævnt til borgmester i Århus, hvilken post han beklædte til 1678, da han blev landkommissarius i Jylland, et embede, der stod omtrent lige med amtmændenes. For sine fortjenester fik han 1692 tillagt titel af assessor i rentekammeret. Han boede i en gård på Mejlgade, lige over for Maren Clemensdatter, tjente store penge ved handel, landbrug og pengeudlån, ejede herre-

gården Skårupgård i Todbjerg sogn og efterlod sig ved sin død 1696 et bo til en værdi af ikke mindre end 40.000 rdl. Efter nutidens forhold har han således nærmest været millionær. Sammen med sin hustru ligger Jesper Hutfeld begravet i et kapel, der blev indrettet i domkirkens nordre korsfløj, og der opsattes her et epitafium i sort marmor og sandsten, udført af en af tidens berømteste billedhuggere, Thomas Quellinus[24]).

Til kredsen omkring den rige enke på Mejlgade hørte også en søstersøn og en søsterdatter af hendes mand, nemlig den nedenfor nævnte rådmand og vinhandler Hans Bendixen Harding og dennes søster, Karen, der

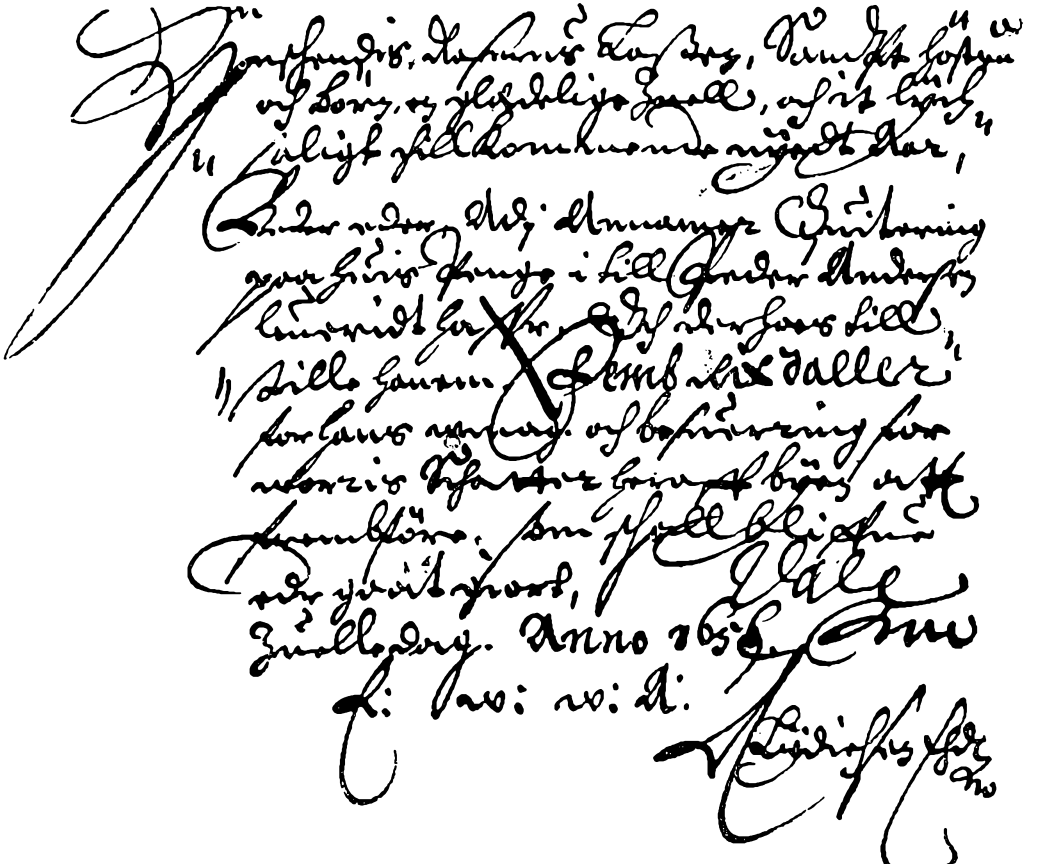

Julehilsen og udbetalingsordre fra borgmester Anders Lydichsen til kæmner Rasmus Lassen 1656.

Efter Aarhus gennem Tiderne.

vistnok 1657 var blevet gift med den senere rådmand og assessor Jens Lassen[25]). Adskillige andre af Anders Lydichsens slægtninge flyttede forøvrigt fra deres sønderjyske hjemstavn nordpå, således en brodersøn, Mourids Hansen (1636—1722), der efter sin fødeby tog navnet Høier, og i mange år var herremand på Rask vest for Horsens[26]).

Endnu i slutningen af det 17. århundrede formåede sønderjyderne at gøre sig gældende i Århus, omend mere spredt og, bortset fra Jesper Hutfeld, på knapt så fremtrædende poster som tidligere. Anders Thomsen fra Sønderborg, der 1635 havde taget borgerskab som krydderihandler, og som anden gang var gift med enken efter ovennævnte Gregers Nielsen, var således rådmand fra 1658 til sin død 1672, og Jens Hansen fra Flensborg blev, efter at have været skriver på Rosenholm, 1650 byskriver i Århus og 1655 ligeledes rådmand[27]). Hans efterfølger som byskriver er måske Gunde Gundesen fra Rømø, der blev borger 1653. Han betegnes i hvert fald ved sin død 1677 som rådstue- og byskriver[28]). En anset og velhavende mand var også købmand Evert Pedersen fra Flensborg, der aflagde borgereden 1661. Han opnåede dog ikke at få noget embede før sin død i 1676[29]), og de af hans samtidige blandt sønderjyderne i Århus, der formåede at gøre sig gældende, nåede kun et enkelt trin op ad rangstigen, nemlig til at beklæde posten som kæmner, der gik på omgang mellem de mest ansete og velhavende borgere, som regel for eet år ad gangen; således Matthias Nielsen Fellumb (død 1707) fra Nygård ved Haderslev, der tog borgerskab som købmand 1664 og var kæmner 1672, og Peder Pedersen (død 1691), efter sin fødeby kaldet Flensborg, der ligeledes 1664 tog borgerskab som købmand og var kæmner 1681[30]).

En senere tid tilhører farver Peter Jessen fra Aabenraa, rådmand 1689—1712, som vi skal vende tilbage til, og borgmester Anders Lydichsens tidligere nævnte søstersøn, Hans Bendixen Harding, hvis levnedsløb, der er ganske typisk for tiden, skal gengives her i sammendrag efter den ligprædiken, der blev holdt ved hans død[31]). Han var født i Tønder 1634 som søn af Bendix Hansen Harding, borger og en af byens »16 mænd«, og hustru Maren Lydichsdatter. I sit 11. år mistede han sin fader, og da moderen blev gift med en købmand i København, kom han ifølge sin morbroder, Anders Lydichsens, og sin moders halvbroder, rådmand i Tønder Christen Thomsens råd i tjeneste hos landstingsskriver Peder Lassen i Viborg.

Senere var han i tjeneste hos Christen Skeel til Sostrup, skriver hos amtsforvalteren på Kalø og endelig fuldmægtig hos Jørgen Kruse til Hjermitslevgård i Vendsyssel med flere gårde. Efter sin moders og stedfaders død drev han så sammen med en halvbroder, Mourids Mortensen, senere borgerkaptajn i København, handel på Island, Holland og Tyskland, indtil han 1663 tog borgerskab i Århus og nedsatte sig som vinhandler i vintappergården, den gamle kannikegård på det østlige hjørne af St. Clemenstorv. Ved siden af sin handel bestyrede han magistratens vinkælder under rådhuset, var kgl. stempelpapirsforvalter og fra 1675 stadens postmester. Efter tur indehavde han desuden posterne som overkøbmand, kæmner og borgerkaptajn og blev sluttelig 1701 rådmand. Han døde 1712 og ligger begravet i domkirken.

Med Hans Bendixen Harding havde sønderjyderne udspillet deres rolle ikke alene i byens offentlige liv, men også i den århusianske handelsverden for lange tider. I hele det 18. århundrede var, bortset fra et par skippere, der havde tilladelse til at drive handel ved siden af deres egentlige erhverv, en købmand fra Slesvig, Chr. Aug. Barthelsen, der tog borgerskab 1783, og som døde allerede 1788[32]), den eneste repræsentant for hertugdømmet i byens handelsstand, og af de fem sønderjyske købmænd, der i begyndelsen af det 19. århundrede tog borgerskab i Århus, kan kun een, nemlig Nis Jørgensen Mussmann, der blev borger 1806, gøre krav på omtale — og det er ikke for det gode, hans navn skal fremdrages[33]). »Den berømte købmand Mussmann«, som han et sted kaldes[34]), var født i Haderslev 1782 som søn af en velhavende købmand og tilhørte en af byens førende familier. Sammen med en jævnaldrende fra Preussen indvandret kollega grundlagde han i Århus handelshuset »Mussmann & Schwedler«, der havde domicil i Mindegade og under Napoleonskrigene drev en ret omfattende en gros handel og rederivirksomhed; det ejede desuden i en årrække herregårdene Haraldslund i Grundfør sogn og Serritslevgård syd for Skanderborg. Efter krigens afslutning kom firmaet, der ikke uden grund med et nyere udtryk er betegnet som et gullasch-foretagende, imidlertid i alvorlige økonomiske vanskeligheder, og for at redde sig ud af dem greb indehaverne, der forøvrigt var svogre, idet de begge var gift med døtre af den kendte århusianske købmand Hans Raae, i 1817 til den fortvivlede udvej at begå assurancesvig. Ulovlighederne blev imidlertid snart opdaget, og i januar

1818 blev der udstedt arrestordre mod Mussmann og Schwedler, der dog havde anet uråd og var flygtet fra byen. Deres bo blev derefter taget under konkursbehandling og de selv for deres forseelse dømt til døden in absentia. Dommen synes dog aldrig at være blevet fuldbyrdet. Schwedler endte i hvert fald i 1865 sine dage i New York, og her døde også hans kone 1876, 90 år gammel. Hvad der er blevet af Mussmann, vides derimod ikke; kun ses, at hans kone, efter at have opnået skilsmisse fra ham, 1831 blev gift med stiftsprovst L. Schiødte i Viborg[35]).

Navnet Mussmann forsvandt forøvrigt ikke fra Århus med den svigagtige storkøbmand, idet en fætter til ham, Lorenz Muusmann (1786—1852), der ligeledes var fra Haderslev, efter i 1815 at være blevet afskediget som premierløjtnant i infanteriet i mange år var toldbetjent her i byen[36]). Han fik i 1820'erne trykt tre skønlitterære arbejder, bl. a. i 1827 den satiriske roman »En Fiirskillings Aars Hændelser«, der har en smule interesse ved sin lokalkolorit og det tidsbillede, den giver, men iøvrigt er uden enhver litterær værdi. Forfatteren vedgår imidlertid også i fortalen ærligt, at han ikke skriver »for at høste laurbær, men for at ernære en talrig familie, som embedet ikke kan underholde«, og han beder om ikke at blive altfor skarpt kritiseret, »især med hensyn til, at jeg ikke er nogen lærd mand, der skriver for at beundres, men at hovedhensigten er eksemplarernes afsætning«. —

Den århusianske sømandsstand blev i ældre tid vistnok væsentligst rekrutteret fra byen selv og oplandet, især fra Djursland, Mols og Samsø. Der kom dog også en del skippere til byen længere borte fra, således, som tidligere nævnt, ikke ganske få fra Sønderjylland, hvorfra der dreves en meget omfattende skibsfart, og hvorfra oven i købet, særlig i det 17. århundrede, unge mennesker i stort tal rejste til Holland for at tage hyre på de store ostindie- og amerika-farere. Blandt østkystens byer udmærkede særlig Aabenraa, Sønderborg, Flensborg og Eckernförde sig som søfartsbyer, og også fra vestkysten var der en betydelig søfart. Fra vesterhavsøerne kom desuden i 17. århundrede en stor del af besætningerne på de hollandske og hamborgske hvalfangerflåder[37]).

Tilgangen af søfolk fra Sønderjylland til Århus er mere jævnt fordelt over århundrederne end indvandringen af købmænd, men der kan dog også for søfolkenes vedkommende konstateres visse højdepunkter i indvandringen,

således omkring midten af det 17., i slutningen af det 18. og i begyndelsen af det 19. århundrede. Det første højdepunkt skyldes indvandringen af en hel koloni af Rømø-boere eller rømisser, som de selv kalder sig. 1633 blev Jens Jacobsen fra Rømø borger i byen, 1641 Jacob Jacobsen, der vel var en broder, 1642 Morten Jacobsen, formentlig en tredje broder, samme år Christen Pedersen, 1646 Baltzer Hansen, hvis fødested opgives at være »Sønderhavet (vel Sønderby) på Romø«, og endelig 1653 Gunde Gundesen, der var fra Kongsmark. Mens sidstnævnte, som allerede omtalt, ved sin død var byskriver og vel næppe nogensinde har haft skib at føre, gælder det om de øvrige fem, at vi enten positivt ved eller har grund til at formode, at de var skibsførere eller, som det hed i datidens sprog, skippere. De synes også alle at have boet ved eller i nærheden af Mindet, der dengang var et udpræget sømandskvarter[38]). Hvad der har foranlediget dem til at forlade deres fødeø, ved vi ikke; men der er måske en sammenhæng mellem i hvert fald de sidst ankomnes flytning og svenskernes besættelse af Rømø i 1643, der medførte, at 26 af øens 30 skibe gik op i luer[39]).

Christen Pedersen, der som nævnt aflagde borgereden 1642, fik — forøvrigt ligesom Jacob Jacobsens søn, Peder Jacobsen, der også var skipper[40]) — efter sin fødeø tillagt navnet Rømer og blev i sit ægteskab med Anna Olufsdatter Storm, datter af en velstående og anset købmand i byen, fader til Århus' berømteste søn, astronomen og fysikeren Ole Rømer, der så lyset i et hus ved Mindet den 25. september 1644[38]).

I det følgende hundredår tog kun få sønderjyske skippere borgerskab i Århus, 1671—1758 ialt 8, af hvilke to var fra Vesterhavsøerne, een fra Højer, een fra Husum, een fra Mellemslesvig, een fra Als og een fra Flensborg, mens fødestedet for een's vedkommende ikke er nøjagtigt angivet. Først i slutningen af århundredet kom pånyt en større flok, nemlig 1776—82 ialt fem, alle fra Aabenraa eller fra Løjtland, hvorfra den aabenraaske sømandsstand for en stor del rekrutteredes. En af disse skippere, Jes Sørensen, sejlede på Vestindien[41]) for det »Aarhuus Westindiske Handelsselskab«, der blev stiftet 1782, men opløstes allerede 1786, mens en anden, Jes Jessen, omkring 1800 førte en af færgesmakkerne på Kalundborgruten[42]). Jes Jessen døde i Århus 1803[43]) og synes at have været den eneste af de fem skippere, der forblev i byen; de øvrige er vistnok efter få års ophold i Århus vendt tilbage til de hjemlige farvande[44]).

I 1802 blev påny to sønderjyske skippere borgere i Århus, 1814 kom hele fem og endelig i hvert af årene 1815, 1816 og 1819 een. Blandt disse skippere eller skibskaptajner, som de nu ofte kaldes, kan nævnes Peder Iversen fra Sønderborg, borger 1802, der det følgende år ses at have sejlet på Norge[45]), og som døde i Århus 1813, 44 år gammel[46]), Chr. Grønsund fra Sønderborg, der tog borgerskab 1814, og hvis enke 1834 boede ved Mindet[47]), samt to brødre af den kendte Kopperholdt-slægt fra Aabenraa, der begge blev gift med århusianere og blev boende i byen. De døde dog begge unge, Jørgen Kopperholdt, født 1788 og borger 1816, før 1824 som kaptajn, og Hermann Kopperholdt, født 1792 og borger 1819, efter at have opgivet søen og været købmand, 1829 som mægler[48]). Også flere andre af de sønderjyske skibsførere fra denne periode blev boende i byen, men der ses på den anden side stadig eksempler på, at sønderjyske skipperes ophold i det fremmede kun var af midlertidig karakter. Nis Closter fra Løjt, der blev borger i Århus 1814, forekommer således 1820 som skibsfører i Aabenraa[49]), og Ulrik Frederik Dahl fra Sønderby på Rømø, der blev borger her 1821, opsagde allerede efter et års forløb sit skipper-borgerskab, »da jeg er sindet at forandre min fart og stilling for at fare fra mit hjemland Rømø«[50]). Endnu ved folketællingen 1845 boede i byen en skibsfører af sønderjysk oprindelse, nemlig den 69-årige Peter Rasmus Møller, der var født på Løjtland og havde sit hjem i Dynkarken, men ved den følgende folketælling i 1850 var han borte og dermed var — i hvert fald for lange tider — det sønderjyske islæt i den århusianske skibsførerstand forsvundet.

Flertallet af de sønderjyder, der har været bosat i Århus, var, som tidligere nævnt, håndværkere. Noget fremtrædende element indenfor byens håndværkerstand udgjorde de dog ikke. Af 811 håndværksmestre, der 1681—1820 tog borgerskab i byen, var således kun 15 eller 1,9 % sønderjyder, og bortset fra 1711—20, da 5 af de 53 mestre, der blev borgere, var fra Sønderjylland, har i hvert 10-år indenfor den angivne periode kun een eller to sønderjyske mestre slået sig ned i byen[51]). De sønderjyder, der forblev i byen som selvstændige håndværkere, synes dog kun at have udgjort et mindretal af de landsmænd, der tilbragte en kortere eller længere tid af deres vandreliv som svende i Århus. 1662 var f. eks. af fem feldberedersvende, der var forsamlet i byen, de tre sønderjyder[52]). Noget lignende synes at gælde en senere tid. Sønderjyderne udgjorde således 4 % af de

svende, der 1816—61 blev optaget i skomagersvendenes broderskab i Århus, 8 % af de smedesvende, der var i arbejde i byen 1836—50, og 4 % af de snedkersvende, der 1824—33 havde arbejde her[53]). Flere sønderjyder synes forøvrigt også at have stået i lære her i byen, så langt fra hjemstavnen. 1662 blev f. eks. Thomas Nissen fra Haderslev godkendt som lærling af feldberederlauget, og 1671 omtales Hans Poulsen, der var barnefødt i Husum,

Rådmand og farver
Peter Jessen.
Udsnit af epitafium i Frue kirke.
Den gamle By fot.
Efter Aarhus gennem Tiderne.

og som tidligere havde lært i Parchim i Mecklenburg, som lærling hos feldberedermester Lauritz Pedersen Kli, der selv var sønderjyde, idet han var født i Sønderborg[54]).

Af de 51 sønderjyske håndværksmestre, der tog borgerskab 1588—1819, var iøvrigt 5 glarmestre, 4 henholdsvis farvere, feldberedere og skomagere, 3 hhv. bagere, guldsmede og rebslagere og 2 hhv. badskærer, drejere, handskemagere og smede. Indenfor de øvrige fag var sønderjyderne kun repræsenteret med en enkelt mand.

Kun eet fag blev gennem længere tid domineret af sønderjyder, nemlig farvernes. 1663 tog Peter Jessen fra Aabenraa borgerskab som farver i Århus. Han blev ret hurtigt en velhavende mand, der ejede det meste af Farvergaden, den nuværende Møllegade, hvor han også boede og drev sin virksomhed, blev i 1680 efter sin første hustrus død gift med en datter af en af byens førende købmænd, valgtes 1684 til stadens kæmner og endte 1689

som rådmand. Han døde 1712 og ligger begravet i Frue kirke, hvor et epitafium med portrætter af ham, hans to hustruer og hans børn endnu erindrer om hans eksistens[55]).

Peter Jessen var i en årrække byens eneste farver, men 1682 fik en anden sønderjyde, Hans Jensen fra Rabsted, tidligere betjent ved proviant-huset, også bevililng til at drive et farveri i Århus, og da han døde 1703, fik byen hele tre farvere, idet foruden Peter Jessen og Hans Jensens søn, Morten Hansen, også Jes Festersen fik tilladelse til at virke som farver i byen. Jes Festersen var fra Aabenraa og søstersøn af Peter Jessen, hvis farveri han havde bestyret i en årrække[56]). Efter hans død i 1709 fortsattes hans virksomhed af hans enke, der var datter af Hans Bendixen Harding (jfr. s. 89), og senere af en svigersøn, mens Peter Jessens farveri 1718 overtoges af Henrik Jensen Feilberg, der, da han 1720 aflagde borgereden, tilkendegav at være »barnefød i Holsten udi Flensborg amt Jerrishøj by«. Han tilhørte iøvrigt et helt farverdynasti, idet ikke færre end fire af hans brødre nedsatte sig som farvere i kongerigske byer, mens flere søskende-børn var farvere og farverkoner i Flensborg og omegn[57]). Henrik Feilberg havde kun eet barn, en datter, der var gift med Århus' borgmester 1740—69 Morten Andreas Geertsen, hvorfor han kort før sin død 1751 afstod farveriet til en broderdatter fra Nibe og dennes mand, Jens Harlev, efter hvis død det videreførtes af nevøen, Jens Brøchner Feilberg. Han døde 1764 og farveriet gik derpå over på fremmede hænder[58]).

Bortset fra de her nævnte farvere er der kun een af de sønderjyske håndværkere, der — uden dog at nå op i byens råd — kan siges at have været blandt stadens førende borgere. Det er Hans Jørgensen fra Flens-borg, der 1633 tog borgerskab som hatstafferer, d. v. s. hattemager, og boede i en gård på hjørnet af Lilletorv og Vestergade, hvor han døde 1686. Om hans position vidner, at han første gang var gift med Dorothe Peders-datter, datter af byfoged Peder Christophersen og søsterdatter af Maren Clemensdatter, den rige enke på Mejlgade, og anden gang med enken efter sit bysbarn, rådmand Jens Hansen (jfr. s. 88). I sit første ægteskab havde Hans Jørgensen syv børn, der kaldte sig Kryssing, og som alle taltes blandt byens godtfolk i slutningen af det 17. og begyndelsen af det 18. århun-drede[59]).

Vi har i det foregående hovedsagelig beskæftiget os med de sønderjyder,

der hørte til det århusianske borgerskab i egentligste forstand, d. v. s. dem, der drev borgerlig næring og var forpligtet til at aflægge borgereden. Uden for dette stod hele embedsstanden, hvad der var i byen af repræsentanter for de såkaldte immaterielle erhverv, pensionister med flere. I disse kredse synes der ikke at have været ret mange sønderjyder. En enkelt gejstlig, nogle skolefolk, et par læger og apotekere, en enkelt dyrlæge, en postembedsmand og nogle underordnede tjenestemænd er alt, hvad der har kunnet påvises, og vi skal her nøjes med at nævne de to betydeligste af dem. Peder Jacobsen Hygom (1692—1764), en præstesøn fra Hygum i Nordslesvig, blev efter at have været kapellan hos faderen 1736 præst ved Frue kirke og 1738 biskop over Århus stift. Han var en nær ven af sine landsmænd brødrene Brorson og et af pietismens kendteste navne[60]). Samtidig med ham virkede i Århus Christian Cramer (1699—1764) fra Haderslev, der efter at have tjent ved hestgarden 1721 blev skoleholder i Århus, 1728 tog studentereksamen og 1741 kaldedes til klokker og alterdegn ved domkirken. Han udgav en række lærebøger, bl. a. 1735 en regnebog, der udkom i en mængde oplag og blev brugt langt ind i det 19. århundrede. I det hele var han en af de betydeligste skikkelser indenfor det 18. århundredes lærerstand[61]).

Helt udenfor det egentlige borgersamfund stod militæret, der har været repræsenteret i Århus næsten uafbrudt siden 1660'erne. I lange tider nærede byens befolkning alt andet end varme følelser overfor soldaterne; i slutningen af det 18. århundrede blev forholdet mellem militæret og befolkningen dog bedre, og efter at byen i 1819 var blevet hjemsted for Prins Frederik Ferdinands lette dragoner, der 1842 fik navneforandring til 3. dragonregiment, blev soldater og befalingsmænd ligefrem populære i byen[62]). De satte da også i høj grad præg på byens liv, således som det fremgår af Sophus Bauditz' »Krøniker fra Garnisonsbyen« og af memoirer fra forrige århundrede[63]).

Dragonregimentets menige mandskab bestod, som tidligere nævnt, for en stor del af sønderjyder, og man har utvivlsomt for hundrede år siden hørt ikke så lidt sønderjysk og plattysk i byens gader. Adskillige af dragonerne har vist, som også nævnt, efter endt militærtjeneste slået sig ned i byen og er gået op i borgerbefolkningen, men de fleste er naturligvis rejst hjem efter at have udstået tjenesten. Det stabile element i regimentet udgjorde officererne og ikke mindst dets underofficerer, der ofte gjorde tjeneste ved

ALGEBRA TYRONICA

Eller

CHRISTIAN CRAMERS

Regne-Bogs

Anden Part.

I hvilken Algebra saa let og tydelig forestillis, at enhver, der har mindste Lyst og Taalmodighed, kand være sin egen Lærere.

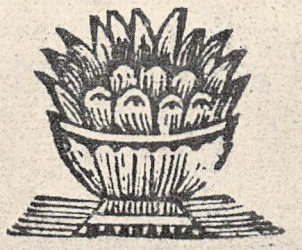

STATSBIBLIOTEKET
AARHUS

KJØBENHAVN, 1744.

Findes tilkiøbs hos Otto Christopher Wentzel Boghandler paa Børsen, og hos Author i Aarhuus.

Titelblad til anden del af Christian Cramers regnebog, 1744.

regimentet gennem mange år. Det er da også i første række underofficererne, der er blevet husket, og som findes omtalt i skildringerne af livet i Århus i forrige århundrede, særprægede som de var. Mange af dem var sydslesvigere

Overvagtmester Jacob Kloppenborg.
Efter Litografi af C. Simonsen 1861.

og holstenere og lærte aldrig at tale rigtigt dansk. Deres oprindelse og »gebrokne« sprog til trods var de dog helt igennem loyale. Karakteristisk er en bemærkning af en af regimentets beridere, som er citeret af R. Berg: »Jeg kender ikke forskel på tysk eller dansk, jeg er i kongens tjeneste, og jeg har aflagt faneed, og jeg lader mig slå ned, før standarten skal vristes af min hånd«[64]).

En af de mest markante skikkelser indenfor 3. dragonregiments underofficerskorps var den gamle hugaf, overvagtmester Jacob Kloppenborg (1793—

1876) fra Gram i Nordslesvig, en broder til den kendte sønderjyske patriot H. D. Kloppenborg i Københoved. Han havde en yderst omtumlet løbebane, som han selv har berettet om i bogen »En gammel Soldats Erindringer«. Ved 3. dragonregiment gjorde han tjeneste i hele tre perioder, nemlig i 1830'erne, 1842—44 og endelig som frivillig under Treårskrigen, hvor han fik lejlighed til at vise hele sin ungdoms fyrighed og tapperhed og flere gange udmærkede sig[65]). —

Det har i denne artikel kun været muligt at omtale nogle få af de sønderjyder, der gennem tiderne har haft deres virke i Jyllands hovedstad. Yderligere en række navne kunne have været fremdraget, men om de fleste af de sønderjyder, der har boet i byen, gælder — som om det store flertal af fortidens mennesker overhovedet — at de unddrager sig omtale af den ganske simple grund, at vi ikke ved ret meget om dem. Vi har dog al mulig grund til at tro, at også de har været deres by gode og nyttige borgere, og tør fastslå, at sønderjyderne som helhed, deres beskedne antal til trods, har været et værdifuldt indslag i byens befolkning.

NOTER

I noterne er flg. forkortelser anvendt:

AgT: Aarhus gennem Tiderne, 1—4, 1939—41.

ASA: Aarhus Stifts Aarbøger.

Friis-P.: H. Friis-Petersen: Embeds- og Bestillingsmænd i Aarhus, 1941, håndskrift i Statsbiblioteket.

Hoffmeyer: J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie, 1—2, 1904—11.

Hoffmeyer: P.N.: J. Hoffmeyer: Personalhistoriske Notitser vedr. Aarhus, håndskrift i Statsbiblioteket.

Hübertz: J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, 1—3, 1845—46.

[1]) Albert Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (Acta Jutlandica IV, 2, 1932), s. 41 f. og tabeller s. 95 ff. [2]) Århus rådstuearkiv: Borgerskabsprotokoller 1470—1673 og 1674—1862 i Landsarkivet, Viborg; Albert Olsen, anf. arb., s. 37, 52, 57 og 96. [3]) Statistisk Tabelværk, ny række, 7. bd., 1853, s. 23. [4]) Hvor intet andet er anført hidrører oplysningerne i det følgende om borgere 1588—1819 fra borgerskabsprotokollerne. [5]) H. Grønbæks fødested er ikke angivet i borgerskabsprotokollen, men han var født i Flensborg ifl. Friis-P., s. 5. [6]) Procentsatserne for tiden til og med 1795 på grundlag af Albert Olsen, anf. arb., s. 96, for tiden 1796—1819 på grundlag af borgerskabsprotokollerne. Antallet af borgere for hvert år 1471—1836 findes også anført Hübertz 1, s. 251, og 3, s. 408. [7]) Albert Olsen, anf. arb., s. 41 f. [8]) i Rigsarkivet. [9]) Albert Olsen, anf. arb., s. 42. [10]) Jfr. folketællingen 1845 i Rigsarkivet. I folketællingen 1850 er regimentets menige mandskab ikke anført. [11]) Aus Schleswig-Holsteins Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Volquart Pauls, 1950, s. 82 f. [12]) Personalhistorisk Tidskrift 5. r., 5. bd., 1908, s. 267; Hoffmeyer: P.N.

[13]) Hoffmeyer: P. N. Hübertz 2, s. 212. [14]) ASA 1943, s. 102 f. [15]) Årstal og datoer for samt andre oplysninger om borgerskabs erhvervelse i det følgende hidrører fra borgerskabsprotokollerne. [16]) Friis-P., s. 5 f.; AgT 1, s. 317, 389, 396 f. [17]) AgT 1, s. 315, 317 f., 320. [18]) Friis-P., s. 10; AgT 1, s. 323; Hoffmeyer 2, s. 25 f. [19]) Friis-P., s. 9; Hoffmeyer 1, s. 490 f.; Aage Brask: Den skalkagtige Schade, 1952, s. 49 f. [20]) Friis-P., s. 9; AgT 1, s. 397. [21]) Samlede Skrifter, 1735, s. 14 f. [22]) Gengivet AgT 3, s. 126. [23]) Friis-P., s. 10; AgT 1, s. 320 ff.; Hoffmeyer 1, s. 481 ff.; Fr. Barfod: De borgerlige Rigsdagsmænd 1660, 1920, s. 201 ff.; ASA 1944, s. 48 ff. [24]) Johan Braëm: Liig-Prædiken over Jesper Nielsøn Hutfeldt, 1724; Friis-P., s. 11; ASA 1943, s. 141 ff. [25]) ASA 1935, s. 69. [26]) ASA 1929, s. 44, 1934, s. 27. [27]) Friis-P., s. 37. [28]) Århus rådstuearkiv: Skifteprotokol I, fol. 383 f. i Landsarkivet, Viborg. [29]) sst. I, fol. 337 ff. [30]) Friis-P., s. 82 og 83. [31]) Personalhistorisk Tidsskrift 5. r. 6. bd., 1909, s. 165 f.; jfr. også Friis-P., s. 45, Hoffmeyer 1, s. 482. [32]) Jydske Efterretninger $^{6}/_{2}$ 1788. [33]) De øvrige 4 var: 1) Laue Nissen Kock fra Haderslev-egnen, fik 1803 borgerskab som købmand »med alle slags varer undtagen alenkram«, havde forretning på Tangen og døde $^{16}/_{6}$ 1805 (Aarhuus Stiftstidende $^{7}/_{5}$ 1803 og $^{22}/_{6}$ 1805); 2) David Jacobsen, en jøde fra Frederikstad, der blev borger 1807, men allerede 1810 flyttede til Ålborg (Århus rådstuearkiv: Dokumenter i anledning af borgerskabs tagelse og opsigelse 1803—71; Landsarkivet, Viborg); 3) Peter Frellsen fra Aabenraa, der fik borgerskab som detailhandler 1814, og om hvem intet vides; men han er måske identisk med den Peter Frellsen, der 1820 og følgende år optræder som skipper i Aabenraa (H. Schlaikier: Apenrader Schiffahrts-Chronik, 1929, s. 108 ff.); 4) Hans Mamsen Carstensen fra Møgeltønder, der fik borgerskab som detailhandler 1815 og endnu i 1850erne havde forretning i Grønnegade (Aarhuus Stiftstidende $^{4}/_{3}$ 1850 og $^{29}/_{1}$ 1858). [34]) S. V. Wiberg: Dansk Præstehistorie 3, s. 545. [35]) Erhvervshistorisk årbog 1950, s. 18 ff.; Hoffmeyer: P.N.; ASA 1914, s. 111 og 113 og 1951, s. 16 og 29, note 49. [36]) Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske Kirkebogsuddrag, s. 116; Th. H. Erslew: Forfatter-Lexicon 2, 1847, s. 320. [37]) C. Rise-Hansen: Den danske Skibsfart gennem Tiderne, 1941, s. 51 f. [38]) ASA 1944, s. 1 ff. [39]) Sønderjydske Aarbøger 1904, s. 222. [40]) ASA 1935, s. 68 og 70. [41]) Hoffmeyer 2, s. 154. [42]) Aarhuus Stiftstidende $^{25}/_{10}$ 1800. [43]) sst. $^{5}/_{11}$ 1803. [44]) Jacob Jessen Maag, borgerskab 1776, er vist identisk med den Jep Jessen Maag, der døde 1810 i Barsmark; Peder Jepsen Krag, borgerskab 1782, døde i Aabenraa 1827 som skipper og navigationslærer. [45]) Aarhuus Stiftstidende $^{28}/_{3}$ og $^{18}/_{6}$ 1803. [46]) sst. $^{13}/_{7}$ 1813. [47]) Folketællingen anførte år, Rigsarkivet. [48]) Jørgen Kopperholdts enke blev gift i domsognet $^{22}/_{3}$ 1824; Hermann K. døde i Frue sogn $^{22}/_{4}$ 1829. [49]) H. Schlaikier: Apenrader Schiffahrts-Chronik, 1929, s. 107. [50]) Århus rådstuearkiv: Borgerbreve og privilegier til næringsbrug 1764—1837, Landsarkivet, Viborg. [51]) Helge Søgård: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden, 1940, s. 214 og 217. [52]) Hübertz 2, s. 297. [53]) H. Søgaard, anf. arb., s. 194—95 og 201. [54]) Hübertz 2, s. 297 ff. [55]) Friis-P., s. 44; Hoffmeyer 2, s. 247. [56]) C. Nyrop: Danske Farvere, 1900, s. 74 og 162; Hoffmeyer: P.N.; Friis-P., s. 89. [57]) P. J. Schmidt: Slægten Feilberg, 1890, s. 3 ff.; en del af de i denne bog meddelte oplysninger er urigtige; det gælder således oplysningerne om Henrik J. Feilbergs børn s. 14 f. [58]) Århus rådstuearkiv: Skifteprotokol XII, fol. 292 f., og XIII, fol. 627 f., Landsarkivet, Viborg. [59]) ASA 1943, s. 116 f. [60]) Dansk biografisk Leksikon 11, 1937, s. 54 f. [61]) sst. 5, 1934, s. 450. [62]) AgT 3, s. 33 ff. [63]) Jfr. f. eks. G. Bauditz: Sophus Bauditz, 1917, s. 50 f., R. Berg i ASA 1935, s. 113 f., og 1936, s. 25 f., samt Vilh. Bruhn sst. 1944, s. 109 f. [64]) ASA 1935, s. 114. [65]) Om Kloppenborg jfr. foruden hans egne memoirer Bricka: Dansk biografisk Lexikon 9, s. 233 f., og Dansk biografisk Leksikon 12, 1937, s. 543.

For forskellige oplysninger takker jeg adjunkt H. V. Gregersen, Struer, pastor emer. E. Juhler, Løjtkloster, og overbibliotekar E. Sejr.